

TERRA BAIXA, METÀFORA D'UNA SOCIETAT ESQUINÇADA

Jordi Font

FONT: FONT, Jordi. *Terra baixa. Metàfora d'una societat esquinçada* dins de *Terra Baixa* d'Àngel Guimerà. Barcelona: Edicions TNC.

Pròleg a l'edició del TNC de Terra Baixa. Ofereix el context històric a partir del qual s'ha construït la dramaturgia de Pablo Ley.

Àngel Guimerà havia evolucionat, de la tragèdia romàntica, al drama realista, com succeïa a tot Europa, sota l'influx del positivisme científic, sobretot en el camp de la literatura. L'atenció ja no s'aturava als sentiments de l'autor, sinó que s'endinsava a la realitat social, amb voluntat de reflectir-la «tal com és», fent-ne emergir ambients i personatges negligits fins aleshores, particularment aquells que es referien a les dures condicions de vida i de treball del poble ras i a l'exclusió social. Terra baixa és una expressió clara d'aquesta nova mirada, en aquest cas referida al medi rural i a les condicions d'opressió que s'hi donaven, emparentades encara amb les servituds medievals. La «terra alta» hi apareix com l'ideal de bondat i veritat, de naturalitat i llibertat, encarnada per Manelic, franc, impetuós i càndid. Mentre que la «terra baixa» és la societat corrompuda pel domini del cacic, feta de submissió i vilesa, d'egoisme i mesquineses, i que empeny Manelic a «matar el llop».

La popularitat de Terra baixa va ser immediata i va multiplicar-se a través dels anys, fins a fer-se l'obra més representada i llegida del teatre català (i també la més traduïda, a una quinzena d'idiomes). El poble ras va fer seva Terra baixa amb la força amb què s'abracen el símbols. I és que «l'amo» rural que s'hi dibuixa, i que manega a caprici terres, bestiar i persones, no quedava gens lluny aleshores de l'amo de la fàbrica urbana o de la colònia fabril, on l'explotació del treball humà assolía cotes extremes.

El doctor Josep de Letamendi, eminent metge coetani, parlava de «tritració» en referir-se a l'explotació de què eren objecte els treballadors, molt lluny encara de regulacions protectores. El «llop» rural que Guimerà feia udolar a escena no era gaire diferent del «llop» industrial, sinó que n'esdevenia la metàfora, una poderosa metàfora.

En efecte, un abisme de desigualtat i d'incomunicació esquinçava la societat de finals del segle XIX. La «febre d'or» (des de la Restauració, el 1874), amb l'expansió de la indústria tèxtil, metal·lúrgica, química..., havia generat rèdits extraordinaris, amb l'accés de la burgesia a un estadi d'abundor sense precedents, amb noves maneres de fer a l'estil parisenc, i amb nous lleures i luxes fins aleshores impensats. Elegants berlines i faetons tirats de cavalls desfilaven pel Passeig de Gràcia, amb aquells senyors enravenats i aquelles dames vaporoses de les escenes liceistes que ens deixaria Ramon Casas. Ens els deixaria, bon cronista com era, al costat de La càrrega de la guàrdia civil sobre la manifestació obrera o del Garrot vil a la plaça pública. Era, aquella, una burgesia esquerpa al diàleg i al pacte, aliena a la sort dels seus treballadors, desentesa dels més desfavorits. Joan Maragall els ho tiraria en cara, l'any 1909, en tractar de moure els patricis a demanar l'indult pels condemnats a mort de la Setmana Tràgica, «per a aquests germans nostres en desamor, que volien aterrar per odi aquesta mateixa ciutat que nosaltres els deixàrem abandonada per egoisme». I s'interrogava acusadorament: «Ells han de pagar la pena només perquè la seva acció cau dintre d'un codi, mentre la nostra inacció és tan baixa que ja no pot caure enlloc? Aneu a demanar perdó per ells a la justícia humana, que serà demanar-ne per vosaltres mateixos a la divina, davant de la qual sou potser més culpables que ells» (La ciutat del perdó). L'article va ser censurat i cap patrici no va moure un dit.

Cal fer memòria del règim de treball i de vida al que estaven sotmesos els treballadors. A punta de dia, es formaven llargues corrues pels carrers de Barcelona, cap a les fàbriques de filatures i teixits de Sants i Sant Andreu o cap als tallers i foneries de la Barceloneta i el Poble Nou... Sovint, una hora o més de camí. Els esperava una jornada de dotze-quinze hores, sense més descans que el temps de dinar. Eren freqüents els accidents causats per les màquines i el cansament, amb les consegüents morts i

mutilacions. No els socorria cap cobertura universal, ni mèdica ni social. Els salaris eren d'estricta supervivència. En algunes indústries (particularment al ram del tèxtil), hi treballaven sobretot dones, amb sous encara més baixos que els dels homes. La mortalitat infantil assolía nivells altíssims (era comú allò de «N'han tingut nou i els n'han viscut quatre» o equivalent). Els infants entraven a treballar als sis anys. Les famílies s'amuntegaven en habitatges ínfims, en barris de carrers estrets i insalubres. La infraalimentació era el pa de cada dia; només el diumenge menjaven carn o peix. L'esperança de vida era de trenta anys. El reclutament de quintes per a les guerres colonials i, després, per a la Guerra del Marroc, requeia exclusivament en les classes populars, mentre les famílies benestants «es pagaven el soldat». Els qui arribaven a vells, sense cap mena de pensió, malvivien a càrrec dels fills o de les almoines...

A la darrera dècada del segle XIX, mentre Guimerà escrivia *Terra baixa* (1895) i aquesta s'estrenava a Barcelona (1897), les coses es van agreujar molt i l'abisme entre burgesia i proletariat es va fer encara més pregon. La fil·loxa arruïnava la vinya catalana i accelerava l'abandó del camp cap a la ciutat, generalment cap al darrer esglaió, el del peonatge no especialitzat, conegut amb l'apel·latiu d'«els miserables». D'altra banda, l'emancipació progressiva de les colònies, que culminaria l'any 1898, determinava una caiguda notable de mercats. Tot plegat, generava una greu crisi econòmica, un atur creixent i un increment important de la desesperació, de les mobilitzacions obreres i de les vagues, a les quals la patronal respondria amb el locaut més inclement.

El 1870, s'havia celebrat a Barcelona el Primer Congrés Obrer, convocat pel Centre Federal de les Societats Obreres, que va adherir-se a l'Associació Internacional de Treballadors (AIT o Primera Internacional). El 1890, se celebrava a Barcelona el primer «1 de maig», que seguia la crida del Congrés Obrer Internacional de París (1889), en memòria del «màrtirs de Xicago» (els quatre anarcosindicalistes penjats el 1886) i en reivindicació de la jornada de vuit hores («Volem les 8!») i dels «tres vuits de justícia» (vuit hores de treball, vuit hores de descans i vuit hores de lleure o estudi). No s'hi arribaria fins al 1919. Les societats obreres s'anirien agrupant en centrals sindicals més grans com Les Tres Classes de Vapor el 1869, la Unió General de

Treballadors (UGT) el 1888 i la Confederació Nacional del Treball (CNT) el 1910. En el marc de l'AIT, el corrent marxista impulsaria a tot Europa els «partits obrers» i l'acció política i parlamentària al costat del combat social, mentre que el corrent anarquista, contrari a l'Estat, a l'acció política i als partits, apostava per la revolució social espontània. A Catalunya, s'havia fet hegemònic el corrent anarquista, més concretament l'anarcosindicalisme o anarcocol·lectivisme preconitzat per Bakunin. I, amb la crisi dels noranta, s'hi afegiria la influència dels plantejaments anarcocomunistes de Kropotkin. Simultàniament, proliferava l'acció directa isolada, com a via de desvetllament social cap a la vaga general revolucionària. Era «la propaganda pel fet», el terrorisme, la dinamita, les bombes Orsini... Succeïa així a Rússia, a França, a Itàlia i a Espanya, amb especial força a Catalunya. Bombes a la Rambla de Santa Mònica (1884), al Foment del Treball (1886), a les fàbriques Sala de Terrassa i Can Batlló de les Corts (1888), al Foment del Treball (1890) de nou, a la Plaça Reial (1892), a la Gran Via de Barcelona contra el general Martínez Campos (1893), al Liceu (1893), al carrer Canvis Nous en ocasió de la processó del Corpus Christi (1896)... Barcelona seria coneguda al món com «La ciutat de les bombes» i també, a partir de la Setmana Tràgica (1909), com «La rosa de foc».

La bomba de Canvis Nous desfermaria el denominat «procés de Montjuïc» (1896-97), una ofensiva de repressió extrema i indiscriminada. No es limitava als terroristes o als anarcocomunistes, sinó que s'orientava contra tota mena de dirigents obrers, exponents societaris, publicistes llibertaris, mestres d'escola laica... Es tractava d'aprofitar l'ocasió per decapitar el moviment obrer. Hi va haver un total de quatre-centes detencions. Els engarjolats al castell de Montjuïc van patir tortures i vexacions de tota mena, sense garantia ni termini, un infern inacabable, amb un resultat arbitrari, de revenja, amb més caps de turc que altra cosa: cinc execucions, dinou condemnes d'entre deu i vint anys de presó i seixanta-tres absolucions amb desterrament. Una potent campanya internacional denunciaria l'arbitrarietat del «procés de Montjuïc», i n'exigiria la revisió.

En aquesta darrera dècada del segle, mentre s'escrivia, s'estrenava i triomfava Terra baixa, un altre fet commocionava aquella societat esquinçada, particularment les

seves classes populars. Es tracta del viacrucis al que va ser sotmès Jacint Verdaguer, Mossèn Cinto per a la gent, el gran poeta, el capellà dels pobres, convertit de sobte en l'home a batre per l'aliança del marquès de Comillas, Claudi López («la primera fortuna d'Espanya», heretada del seu pare, Antoni López, navilier, financer i industrial, negrer per més senyes, de malnom popular i irònic «el negro Domingo»), i el bisbe de Vic, Josep Morgades, cap jeràrquic del sacerdot-poeta. El marquès havia decidit espolsar-se Mossèn Cinto com a almoïner, és a dir, com a capellà que administrava les almoïnes del marquès i les traginava, des del Palau Moja, cap a l'altra vora de la Rambla, a l'església de Betlem, on les repartia entre la creixent munió de pobres que hi acudien. L'acusaven, comptat i debatut, de manipular la devota dona del marquès per tal de treure-li més i més diners... per a les almoïnes. Uns diners que, com deia Mossèn Cinto, en defensa seva, no eren més que les escorrialles de la taula del Palau Moja. Com que ell hi ofería resistència, van recórrer a la disciplina episcopal i així, a més de ser acomiadat com a almoïner, el van privar de les llicències sacerdotals, el van desterrar al santuari de la Gleba, van intentar recloure'l com a dement... Ell, però, va tornar-s'hi i va fugir de la seva reclusió, tot disposant-se a viure a casa d'una modesta família amiga de Barcelona, que li ofería acolliment. Allí, el bisbe, esgrimint el Concordat, va intentar fer-lo detenir pel governador civil. Va ser aleshores quan Verdaguer va recórrer a fer un comunicat als mitjans demanant auxili: «...demano justícia i protesto davant la llei, davant de la gent honrada de Barcelona que em coneix, davant del cel i de la terra i del mateix Déu que ens ha de judicar a tots, de la iniquitat de què és víctima, no sé amb quin fi, aquest pobre sacerdot». La consternació va ser general. El bisbe va haver de recular, mentre Verdaguer es disposava a escriure i a publicar dues sèries d'articles (1895-97), signada l'una per «Un sacerdot calumniat» i, l'altra, per «Un sacerdot perseguit», publicades respectivament a La Publicidad i a La Opinión, com també (la primera sèrie) en un opuscle de L'Avenç. Figuren, s'ha dit, entre les proses més belles de la llengua catalana. El 1896, d'altra banda, va publicar el seu poemari Flors de calvari: un bellíssim plany adolorit i alhora de resistència, del que formen part aquests versos:

Totes les ones de la mar
m'han investit en so de guerra,
tot udolant com a lleons,
com a lleons sedents de presa.
Totes les ones de la mar
no poden rompre un gra d'arena

Hom ha dit que les dues sèries d'articles de Verdaguer són el primer episodi dels grans debats periodístics del tombant de segle sobre qüestions de justícia i de moral. A França, entre el 1897 i el 1900, Émile Zola publicava la sèrie d'articles referits a l'«Afer Dreyfus», entre els quals el famós J'accuse, que va aparèixer just quatre dies després que el darrer article d'«En defensa pròpia».

Els innombrables pobres que havien rebut l'ajuda de Mossèn Cinto i, amb ells, tota la Barcelona popular van seguir aquests fets amb el cor entre enconguit i revoltat. Reconeixien en ell un capellà bondadós i compassiu, amic dels desemparats, ara incomprendiblement escomès pel poder econòmic i religiós de bracet, la fosca coalició que havia fet germinar l'anticlericalisme que molts d'ells professaven i que acabaria esclatant a la revolta popular de la Setmana Tràgica. També ho havien seguit, astorats, altres segments de la societat catalana, que no podien comprendre que algú, per important que fos, pogués maltractar d'aquella manera el gran poeta nacional. En morir Verdaguer, l'any 1902, Francesc Cambó, situat en els rengles del bisbe i del marquès, alertava sobre els element d'esquerra que podien apropiarse del mort i «fer-ne pedra d'escàndol» i assenyalava com a motiu el fet que el poble l'havia vist com «el perseguit dels poderosos». Ricard Vinyes explica com una àvia que, de jove, havia viscut els fets revolucionaris de 1936, preguntada per un historiador sobre com era que s'havien empaitat capellans i atacat objectius catòlics i, en canvi, el monument a Mossèn Cinto, tan visible, havia restat intoccat, ella li va respondre emfàticament: «Home! És que Mossèn Cinto era dels nostres!».

Verdaguer, deixem-ho clar, no era un home d'esquerres, més aviat carlinejava i havia tingut a veure, pel que sembla, amb algun exorcisme (cosa aleshores no gaire rara, atès

que el mateix papa, Lleó XIII, n'havia establert la fórmula). També és cert que la família amiga que el va acabar refugiant estava relacionada amb l'espiritisme, corrent molt present entre els anarquistes catalans. En qualsevol cas, comptat i debatut, Mossèn Cinto, en el seu viacrucis, no va ser res més que un sacerdot trasbalsat per les desigualtats socials, que el durien a intensificar com fos la seva funció d'almoïner, fins a fer crisi amb el marquès i amb el bisbe, i a denunciar la irresponsabilitat social dels estaments econòmics que el marquès representava —«Maleït vedell d'or! De quants crims ets causa en nostres dies!» («En defensa pròpia»)—, cosa que en va fer un referent i un màrtir per al poble ras de Barcelona, «el perseguit dels poderosos».

Molt de patiment, molta desemparança i un creixent esperit de revolta engruixien el cabalós i desbordat riu de finals del segle XIX, mentre Guimerà escrivia Terra baixa, l'estrenava i esdevenia un èxit clamorós. Un riu damunt les aigües tumultuoses del qual l'obra de Guimerà esdevenia una poderosa metàfora col·lectiva, un mite popular explicatiu d'una societat tràgicament esquinçada, un símbol de la causa dels desposseïts contra la injustícia, de la bona gent contra «el llop».

Jordi Font Cardona